

Сільськогосподарські виставки в Харківській губернії (кін. XIX – поч. XX ст.)

Майя Лисенко

В статті досліджується історія сільськогосподарських виставок в Харківській губернії, їх організація та проведення. Аналізуються типи виставок, соціальний склад учасників, результати діяльності. Наголошується, що вони відіграли значну роль в покращенні стану сільського господарства регіону. Робиться висновок про сприяння Харківського товариства сільського господарства і земства модернізації аграрної галузі.

Ключові слова: сільськогосподарські виставки, Харківське товариство сільського господарства, земство, модернізація.

Сільськогосподарські виставки в Харківській губернії кінця XIX–початку XX ст. є цікавим явищем в українській бізнес-історії. Їх характер, типи, масштаби проведення, вплив на розвиток сільського господарства краю є важливою дослідницькою задачею.

Історія сільськогосподарських виставок у Харківській губернії на рубежі XIX–XX ст. недостатньо висвітлена в спеціальній літературі. У дореволюційний період проблема ринкових перетворень на селі знайшла своє відображення у роботах фахівців-агрономів, працівників земства і членів сільськогосподарських товариств [3, 8, 9, 14]. Вони були сучасниками подій та дієвими особами і могли адекватно оцінити ситуацію в аграрній сфері. Сільськогосподарські виставки вважались ефективним заходом покращення стану сільського господарства регіону.

У радянській період організація сільськогосподарських виставок розглядалася поверхово, здебільшого через призму роботи земств, а внесок Харківського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (далі ХТСГ) у цю справу зовсім ігнорувався. Вважалося, що ринкові перетворення в аграрній сфері вели до загострення класових стосунків і не могли покращити стан землеробства, скотарства тощо.

Після 1991 р. історики по-новому почали оцінювати ситуацію в аграрній галузі. Була захищена низка дисертацій з історії сільського господарства, у т. ч. у Харківській губернії [4, 10, 11]. В цих працях аналізувалися земельні перетворення, надавалася оцінка різним заходам по модернізації даної сфери господарства (у тому числі була приділена певна увага й сільськогосподарським виставкам).

Джерельна база дослідження складається з різноманітних джерел. До групи архівних джерел належать матеріали, що зберігаються у Державному архіві Харківської області (ф. 237 – Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, ф. 304 – Харківське губернське земство). Чимало корисної інформації міститься у опублікованих звітах ХТСГ і земства, «Трудах», описах виставок, статистичних довідниках, збірниках законодавчих документів, що видавало Міністерство землеробства тощо [2, 6, 7, 17, 20]. Автором дослідження були також використані матеріали періодичного друку, особливо видання сільськогосподарської спрямованості («Южнорусская сельскохозяйственная газета», журнал «Хлібороб» та ін.).

Метою даної статті є аналіз впливу сільськогосподарських виставок на модернізацію аграрної галузі Харківської губернії. Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця XIX – початку XX ст. Це був час найбільшої активності та підйому в діяльності ХТСГ, а також активної модернізації аграрної галузі регіону.

Сільськогосподарські виставки, організатором або співорганізатором яких було ХТСГ, проводилися за організаційної допомоги земства, Міністерства землеробства, а також приватних осіб та громадських об'єднань. Організація виставок була пов'язана з цілями та завданнями, які постали перед аграріями, земствами і сільськогосподарськими установами у нових умовах. Після буржуазних реформ 60-х рр. XIX ст. було необхідно принципово змінити механізм функціонування аграрного сектору, адаптуватися до ринкових відносин, модернізувати сільське господарство, стан якого залишав бажати кращого [5, ф.237, оп.1, спр.3, арк.12].

Якщо стисло охарактеризувати становище аграрної галузі Харківської губернії у др. пол. XIX ст., то потрібно відзначити, що першість по багатьом показникам займало рільництво. В регіоні вирощували зернові (пшеницю, жито, овес та ін.). Значна доля врожаю вивозилася на експорт. Важливим було і тваринництво, хоча воно розвивалося повільніше і тривалий час не мало експортного спрямування. Фактично до початку XX ст. тваринництво зберігало

елітарний характер. Мається на увазі, що високоякісне племінне тваринництво існувало здебільшого у маєтках великих власників. Певне значення мало вирощування таких культур, як цукровий буряк, картопля (на горілку). Допоміжний, внутрішній характер набули такі галузі як садівництво, кустарний промисел, виноградарство, рибальство, квітникарство тощо. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в аграрній галузі регіону спостерігаються значні зміни, які були пов'язані із процесами модернізації виробництва. Свою роль у цьому процесі відіграли й сільськогосподарські виставки.

Означені виставки можна поділити на декілька типів. По-перше, в основу класифікації можна покласти галузі сільського господарства. Відповідно, можна виокремити тваринницькі, насінневі, з бджільництва, кустарні і т.п. Однак у досліджуваній період часто основні експонати та відділи доповнювалися додатковими. Наприклад, окремий відділ випробування землеобробної техніки, ягідництва, винокуріння тощо (залежно від можливостей населення певної місцевості, частоти проведення виставок і обсягів фінансування) зазвичай поєднувався із науковим та просвітницьким відділами (передбачав популярні бесіди на аграрну тематику [5, ф.237, оп.1, спр.9, арк.5]).

По-друге, критерієм може виступати район охоплення (територія з якої надходили основні експонати). За цією ознакою виставки можна поділити на міжнародні, всеросійські, губернські, повітові, місцеві (ярмаркові). Наприклад, Всесвітня сільськогосподарська виставка в 1900 р. у Парижі, в якій окремим відділом було представлено й ХТСГ. На ній експонувалися продукти і товари, які могли стати предметом експорту до Європи. За підсумками виставки харківський відділ отримав золоту медаль [5, ф.237, оп.1, спр. 2506, арк.24].

По-третє, можна класифікувати виставки за періодичністю і терміном проведення на регулярні та нерегулярні. Більшість виставок були регулярними. Деякі з них супроводжували певні події, наприклад, з'їзд сільських господарів.

По-четверте, критерієм може виступати соціальний склад учасників. Перші виставки здебільшого демонстрували досягнення великих землевласників та приватних підприємців. Однак вже на початку XX ст. селяни все частіше ставали не тільки відвідувачами виставок, але й експонували свої товари. Цій справі активно сприяли ХТСГ, земство.

Нарешті, можна виокремлювати типи виставок за видом комерційної діяльності, фінансування і прибутковості. Так,

виставки-аукціони племінної худоби, коней були «дорогими». Наприклад, Московська казенна виставка коней обходилась державі в 100 тис. руб. [5, ф.304, оп.1, спр. 2501, арк.27]. Перша Всеросійська кустарна виставка в Харкові коштувала 65 тис. руб. і була проведена завдяки численним приватним пожертвуванням [5, ф.304, оп.1, спр. 2501, арк.26]. Вона дала прибутку тільки 3 тис. руб. [22, 1903. – №45. – С.2]. З іншого боку, «скромні» за розмірами фінансових вкладень місцеві кустарні виставки, які заохочувались земством, мали символічні прибутки, трималися на ентузіазмі і були розраховані на перспективний розвиток. До речі фінансування сільськогосподарських виставок залежало від різних чинників: масштабів проведення, кількості залучених учасників, галузі сільського господарства. Виставки організовувались завдяки субсидіям Міністерства землеробства, земства і допомозі приватних осіб. Відомими меценатами сільськогосподарських виставок стали Харитоненки, Лещинські. Строганови та ін. [22, 1896. – №9. – С.123]. Крім того організатори виставки стягували грошовий збір з продажу виставкових товарів (в середньому 2-4% від вартості експонатів). На Харківщині виставки набули популярності. Вони підтримувались місцевою владою, земством, громадськими об'єднаннями, приватними підприємцями і в цілому населенням.

Об'єктом аналізу може стати також хронологія сільськогосподарських виставок. Як вже зазначалося вище, ХТСГ було організатором або співорганізатором сільськогосподарських виставок, що проводились у Харківській губернії. Вже у рік свого заснування ХТСГ провело Всеросійську сільськогосподарську виставку (5-15 жовтня 1880 р.) з конкурсним випробуванням орних знарядь і молотарок. Того ж року беруть початок щорічні виставки насіння (з 1906 р. вони проводились по розширеній програмі) [5, ф.304, оп.1, спр. 259, арк.4].

У 1882 р. в Харкові відбувся конкурс сінокосарок. У 1883 р. товариство взяло активну участь в облаштуванні міжнародної виставки овець у Харкові (до речі ця галузь була дуже розвинутою у нашому регіоні на той час). Цікавим фактом залишається те, що на виставці експонувались і місцеві породи овець, і іноземні, що розводилися у господарствах губернії.

22 вересня– 12 жовтня 1887 р. ХТСГ була підготовлена і проведена перша Всеросійська кустарна виставка, яка мала значний успіх. Під час виставки майже щодня проходили засідання товариства, були прочитані цікаві доповіді з аграрної тематики (загальною

кількістю 22). Доповідачами стали кращі фахівці того часу: В.В. Докучаєв, Ф.Ф. Фортунатов, О.Й. Армфельд, М.П. Чирвинський, Е.Е. Ліндеман, І.П. Касперов та ін.

Протягом другого десятиліття свого існування ХТСГ організувало в 1894 р. у м. Суми кустарно-промислово виставку-ярмарок, а в 1899р. – подібну у м. Лебедині. На той час кустарні промисли почали поступово занепадати під тиском фабрично-заводської промисловості. Земства і громадські організації намагалися даними виставками підтримати кустарів: збільшити кількість їх замовників, територію збуту товарів та прибутковість, крім того зберегти традиційні народні промисли Слобожанщини.

У 1896 р. відбулося конкурсне випробування сільськогосподарських машин і знарядь. На ньому були присутні представники ХТСГ, підприємств сільськогосподарського машинобудування (зокрема, М. Гельферіх), викладачі Харківського університету і Технологічного інституту [22, 1896. – № 7. – С. 4].

У 1901 р. ХТСГ разом з повітовим Ізюмським земством відкрило у м. Слов'янську кустарно-промислово виставку. У 1902 р. був організований «конкурс плугів». В цьому ж році була проведена перша в Харкові виставка квітів (10-13 квітня 1902 р.). В ній брали участь 11 експонентів, серед яких троє були професіоналами, а решта – аматорами. Через погану погоду експонатів тоді було привезено менше, ніж очікували. Квітів було продано на суму 1500 руб., однак загалом виставка завершилася навіть із невеликим дефіцитом у 28 руб. Один з організаторів виставки (член ХТСГ І.П. Кірстен) заплатив цю суму, щоби виставка закінчилася без боргів [22, 1902. – № 22. –С.8]. Тобто виставки були налаштовані не тільки на комерційний успіх. Як згадували сучасники, перша виставка квітів надала місту неповторної краси, радості і гарного настрою її мешканцям.

Більш ґрунтовно ХТСГ разом з Південноросійським товариством акліматизації підготувало виставку садівництва і городництва у Харкові в 1902 р. На ній були представлені експонати з багатьох губерній Російської імперії. Вона надавала відвідувачам вичерпну інформацію про стан садівництва і городництва в державі. На виставці були представлені відділення плодівництва, виноградарства, городництва, садівництва, технології переробки продуктів, квітникарства та інші [5, ф.304, оп.1, спр. 2496, арк.45-48]. Подібні виставки спрямовували розвиток галузі, надавали можливість аграріям обмінюватися досвідом і узнавати про новітні досягнення в певній сфері.

У 1903 р. в Харкові була проведена перша Всеросійська виставка тваринництва. У подальшому (до кінця свого існування у 1919 р.) ХТСГ щорічно проводило такі виставки:

- аукціонна виставка племінної худоби, коней і свиней;
- весняна виставка-ярмарок квітів та овочів;
- літня виставка-ярмарок троянд і суниці;
- виставка-ярмарок осінніх квітів (передусім хризантем);
- насіннева виставка-ярмарок.

Як же проходили ці виставки? Як вони сприймалися населенням і фахівцями? Які наслідки вони мали для розвитку сільського господарства регіону? В цьому сенсі доречно навести приклад першої Всеросійської виставки тваринництва, яка відбулася у Харкові в 1903 р.

Розпорядчий комітет майбутньої виставки почав працювати з серпня 1902 р. На той період ХТСГ та губернське земство вже затвердили у Міністерстві землеробства та на рівні міської влади проект програми виставки, перелік відділень, список членів експертних комісій. Для цього заходу була тимчасово надана земля за Університетським садом, що належала університету.

Сільськогосподарська виставка мала суттєву рекламну підтримку. У найбільш популярних журналах і газетах друкувалися об'яви про виставку. ХТСГ і земство відправляло інформацію і плакати зацікавленим особам та господарствам. Залізничний департамент дозволив розклеювати на станціях і у вагонах потягів плакати про запланований захід.

Заяви бажаючих взяти участь у виставці стали поступати швидко і у такій кількості, що вже на початку травня 1913 р. їх загальна кількість перевершила сподівання комітету і досягла більше 2 тис. Прийом заяв здійснювався до офіційно оголошеного терміну 15 травня 1913 р.

Організаторами було докладено чимало зусиль та витрачено коштів на спорудження павільйонів виставки. Більшість робіт велися за рахунок державної субсидії, коштів земств, приватних осіб та офіційної плати за послуги виставки. Тільки покрівельний матеріал (черепицю) безкоштовно надало Харківське губернське земство. Кількість споруд була збільшена у порівнянні із попередніми планами. Загалом побудували 76 споруд [22, 1904. – № 4. – С.1-4].

Крім будівництва, значна увага була приділена протипожежній безпеці, профілактиці захворювань у тварин, забезпеченню кормами, підтриманню відповідного санітарного стану приміщень тощо.

Природно, що одним із найголовніших завдань для розпорядчого комітету стало утримання тварин, які демонструвалися на виставці. Їх грошова цінність складала значну на той час суму 0,5 млн. руб. Самі тварини були чудовим племінним матеріалом, напрацьованим багатолітніми зусиллями і не завжди відновлюваним.

Під час проведення виставки працювала ветеринарна комісія. Напередодні заходу нею була зібрана інформація про санітарне становище місць, звідки мали привезти тварин, за останні три роки. Двічі тварини підлягали ветеринарному огляду. На лінії Курсько-Севастопольської залізниці була споруджена спеціальна платформа. На ній проводився перший попередній огляд тварин, що прибували. Поза територією виставки були розташовані 24 ізоляційні павільйони приміщення для другого ветеринарного огляду. Після нього тварин відправляли до павільйонів виставки. Після повторного ветеринарного огляду власники тварин одержували спеціальне свідоцтво. З усієї великої кількості експонатів тільки одна тварина не була допущена на виставку. Під час виставки проводились ветеринарні чергування. У вагонах, в яких привезли тварин, зробили санітарно-гігієнічну обробку. Така складна і важка робота була проведена силами десяти ветеринарних лікарів, шести фельдшерів і студентів Ветеринарного інституту (напередодні виставки до Харкова прибувало у середньому 100 вагонів з тваринами в день).

Не менш складними виявилися заходи з протипожежної безпеки. Університет надав свій колодязь та водогінну башту для подачі води. Пожежна команда постійно чергувала на виставці. Функціонувало шість спостережних пожежних пунктів, була проведена сигналізація по всій території виставки. Для охорони запросили Лебединський батальйон і козаків. Незалежно від них був організований денний та нічний наряд піших та кінних городових. Головний комісар стежив за порядком на виставці, у нього було два помічники-велосипедисти [22, 1903. – № 40. – С. 4] Така охорона стала потрібна, бо тільки службового персоналу, що доглядав за тваринами, було 700 чол.

Виставка освітлювалась гасовими ліхтарями однієї місцевої фірми, але електричне освітлення центральної частини і шляхів до виставки взяла на себе міська влада.

Створені експертні комісії намагалися запросити відомих в Російській імперії фахівців. Загалом заснували 50 експертних комісій. Для відвідувачів виставки був надрукований детальний

показчик-каталог, в якому розмістили інформацію про експонати і господарства. Під час проведення виставки ХТСГ щодня видавало «Ежедневный листок». В інтересах приїжджих відвідувачів відкрили квартирне бюро, головне відділення якого було розташоване на вокзалі.

8 вересня 1903 р. функції головного комісара виставки були надані князю Н. Б. Щербатову (голови Московського сільськогосподарського товариства). Виставка була урочисто відкрита 14 вересня 1903 р. директором Департаменту Землеробства. Вона проходила під покровительством Великого князя Михайла Олександровича [22, 1904. – №3. – С.7].

Виставка складалась із десяти відділів: 1) крупної рогатої худоби; 2) коней; 3) овець; 4) свиней; 5) птахівництва; 6) бджільництва, шовківництва і рибальства; 7) продуктів скотарства; 8) сільськогосподарського обладнання; 9) кустарного; 10) наукового.

Найкраще були представлені експонати перших чотирьох відділів (разом 1794 тварин). Географія прибулих експонатів була досить широкою: українські, російські губернії та міста (у тому числі дуже віддалені, такі як Перм), навіть середньоазійські (привезли бджіл із Самарканду) та ін.

Не можна залишити поза увагою науковий відділ. Програма його діяльності була розроблена за такими напрямками: загальні питання покращення тваринництва; заходи уряду, земства і ХТСГ щодо тваринництва; розведення племінної худоби; наукові дослідження в галузі тваринництва; прибутковість тваринництва; страхування; санітарно-ветеринарні заходи; технологія переробки продуктів тваринництва; кооперативні організації з тваринництва. На виставці були заявлені і учнівські наукові роботи. Так, учень харківського землеробського училища Н. Пушкарьов за свій гербарій отруйних трав Харківської губернії отримав похвального листа [22, 1902. – № 36. – С.8].

За весь час проведення виставки погода була гарною, за винятком двох останніх днів. Виставку відвідала значна кількість людей: 70 тис. чол. за плату і 5570 чол. безкоштовно (серед останніх учні та учениці 65 різних навчальних закладів). Плата за вхід становила у перший день виставки 25 коп., у подальші дні – 5 коп. Свяtkово пройшло нагородження переможців. Були отримані такі нагороди: медалей – за свійських тварин 37 золотих, 78 великих срібних, 95 малих срібних, 78 бронзових; за коней 70 золотих, 61 великих срібних, 87 малих срібних, 42 бронзових; 75 похвальних листів;

101 грошову нагороду на суму 15358 руб. [5, ф.304, оп.1, спр.2515, арк.93]. Нагороджувались іноземні експоненти (німецькі, англійські, французькі, прибалтійські та інші), при цьому цікаво, що вони надавали перевагу грошовим заохоченням, а не медалям та похвальним листам. Наприкінці виставки провели аукціон, більшу частину експонатів продали приватним особам і земствам. Було визнано, що виставка стала фактором налагодження стосунків для подальшої співпраці.

Необхідно зауважити, що не всі сільськогосподарські виставки мали такий успіх. До того ж, слід зазначити, що на першій харківській Всеросійській виставці тваринництва демонстрували експонати багатих приватних господарств, а селянські свійські тварини там не були представлені. Щоб зрозуміти дійсний рівень розвитку скотарства у Харківській губернії, варто згадати місцеві селянські виставки. Тобто, результати Всеросійської виставки демонстрували не загальний рівень розвитку скотарства, а найкращі поодинокі господарства. Проте це заохочувало як представників громадськості, земств, так і місцеве населення покращувати ситуацію з тваринництвом і давало можливість побачити перспективи.

Однією з останніх сільськогосподарських виставок, що проводилась ХТСГ, була виставка птахівництва (28 вересня – 3 жовтня 1918 р.). У Харківському обласному державному архіві збереглися документи про нагородження переможців. Було присуджено 5 золотих медалей, 15 великих срібних, 15 малих срібних та 25 похвальних листів. З архівних документів з'ясуємо, що золоті медалі не видали, бо їх виробництво було припинено Монетним двором [5, ф.237, оп.1, спр.26, арк.9].

Таким чином, сільськогосподарські виставки Харківської губернії наприкінці ХХ – на початку ХХ ст. стали важливим засобом покращення стану аграрної галузі краю. Вони підтримували ініціативу сільськогосподарських виробників, допомагали обмінюватися досвідом, отримувати прибутки, покращувати породи худоби, сортів рослин, ставали фактором поглиблення співпраці аграріїв.

Примітки

1. *Багалеї Д.И.*, Миллер Д.П. История г. Харькова за 250 лет его существования (1655 – 1905): в 2.т. – Т.2. / Багалеї Д.И., Миллер Д.П. – Харьков, 1993. – 974 с.
2. *Всероссийская* сельскохозяйственная выставка в Харькове 1887 г. (Каталог). – Харьков, 1887. 373с.
3. *Головко А.* Сельскохозяйственные общества Харьковской губернии. / Головко А. – Харьков, 1910. – 136с.
4. *Горбаньов В.В.* Поміщицьке господарство Харківської губернії в др. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст.: автореф дис... канд. іст. наук. 07.00.01 / Горбаньов В.В. – Харків, 2006.-19с.
5. *Державний архів* Харківської області (далі ДАХО).
6. *Доклады и журналы* Харьковского общества сельского хозяйства за 1890 г. Вып.1. – Харьков, 1890. – 126 с.
7. *IX губернское* агрономическое совещание 26-29 февраля 1912 г. Журналы и доклады. – Харьков, 1912. – 241с.
8. *Журналы, доклады и отчеты* участковых агрономов / V агроном. совещание при Харьковской губернской земской управе с 25 по 30 апреля 1910г. – Харьков, 1910. – 203с.
9. *Клингген И.* Описание Волчанского уезда Харьковской губернии в сельскохозяйственном статистическом отношении. / Клингген И. – Харьков, 1882. – 378с.
10. *Крот Л.М.* Роль земств Лівобережної України в модернізації сільського господарства (1864-1914 рр.): автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.01 / Крот Л. М. – К., 2009. – 20с.
11. *Куліков В.О.* Селянське господарство Харківської губернії в др. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. О. Куліков – Харків, 2005. – 323с.
12. *Справочные сведения* о деятельности земств по сельскому хозяйству (данные за 1907 и 1908гг.) / сост. В. В. Морачевский. – СПб,1909. – Вып. 10. – 520 с.
13. *Труды* 1-го съезда представителей сельскохозяйственных обществ Харьковской губернии. – Харьков, 1914. – 144 с.

14. *Харьковская* губернская земская управа. Отчет по агрономическому отделу за 1909г. – Харьков, 1911. – 127с.
15. *Харьковское* губернское земство. Местные промыслы населения Харьковской губернии. – Харьков, 1905. – 97с.
16. *Харьковское* общество сельского хозяйства. Журналы заседания общего собрания членов 9 марта 1888г. (Стеногр. отчет). – Харьков, 1888. – 1001с.
17. *Харьковское* общество сельского хозяйства. Журналы общего собрания 18-22 декабря 1883г. и 27 января 1884г. с прил. и отчет распорядительного комитета по устройству семенной выставки. – Харьков, 1884. – 72 с.
18. *Харьковское* общество сельского хозяйства на областной сельскохозяйственной выставке в 1910г. – Харьков, 1910. – 52 с.
19. *Харьковское* общество сельского хозяйства. Отчет за 1913г. – Харьков, 1913. – 48 с.
20. *Харьковское* общество сельского хозяйства. Семенная выставка 1907г. Отчет. – Харьков, 1908. – 145 с.
21. *Харьковское* общество сельского хозяйства. Съезд по животноводству в Харькове в 1903г. – Харьков. – Труды. В 2.т. – Т. 1. 1904. – 229 с., Т. 2. – 1905. – 272 с.
22. *Южнорусская* сельскохозяйственная газета.

Лисенко, Майя Сельскохозяйственные выставки в Харьковской губернии (кон. XIX – нач. XX ст.). В статье исследуются сельскохозяйственные выставки в Харьковской губернии, их организация и проведение. Анализируются типы выставок, социальный состав участников, результаты деятельности. Делается вывод о содействии Харьковского общества сельского хозяйства и земства модернизации аграрной отрасли.

Ключевые слова: сельскохозяйственные выставки, Харьковское общество сельского хозяйства, земство, модернизация.

Lysenko, Maiya Agricultural exhibitions in Kharkiv province (the end of the XIX – the beginning of the XX century). The article examines agricultural exhibitions in Kharkiv province as well as their organization and holding. Types of exhibitions, social composition of participants, the results of the activity are analyzed. The conclusion on assistance of the Kharkiv Agricultural Society and Zemstvo of modernization of the agrarian sector is made.

Keywords: agricultural exhibition, Kharkiv Agricultural Society, zemstvo (rural councils), modernization.